

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการ และเหตุผล

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ดินในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 56.24 ของพื้นที่ประเทศไทย (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2547) โดยมีรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น สภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี เป็นต้น ในอดีต การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรในแต่ละภูมิภาคจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือเป็นการเกษตรเพื่อยังชีพ มีการปลูกข้าวเป็นหลัก แต่ในปัจจุบันรูปแบบการใช้ที่ดินเปลี่ยนแปลงจากเดิมกลายเป็นการเกษตรเชิงพาณิชย์ มีการปลูกพืชเชิงเดี่ยว และใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเข้มข้น มีการใช้สารเคมีมากขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการด้านอาหารของประชากรที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น โดยมีแนวโน้มไม่ได้คำนึงถึงการอนุรักษ์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม ส่งผลให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่ดินที่นับวันยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น ซึ่งปัญหาดังกล่าวนั้นส่วนใหญ่มักเป็นปัญหาเกี่ยวกับการใช้ที่ดินไม่เหมาะสมตามศักยภาพของที่ดิน และไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ ซึ่งประเทศไทยมีพื้นที่ที่มีปัญหาเช่นนี้ถึง 108.9 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 33.95 ของพื้นที่ประเทศและปัญหาส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ลาดชันเชิงซ้อน โดยพื้นที่ทางภาคเหนือของประเทศไทยเป็นพื้นที่ที่มีปัญหาดังกล่าวมากที่สุดถึง 54 ล้านไร่ หรือร้อยละ 50.89 ของพื้นที่ภาคเหนือ (สุกรานต์, 2546, สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2546)

ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่ดินได้รับความสนใจมากขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2535 ในการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Conference on Environment and Development: UNCED) โดยการประชุมครั้งนั้นได้จัดมีการทำเอกสารเกี่ยวกับแผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) เพื่อเป็นแนวทางให้แก่วัฒนธรรมของประเทศไทยต่าง ๆ ทั่วโลกใช้กำหนดนโยบายของประเทศในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน แผนปฏิบัติการ 21 เน้นให้มีการดำเนินการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม (กระทรวงการต่างประเทศ, 2537) แผนการดังกล่าวได้ให้ความสำคัญกับปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่ดิน โดยกล่าวว่าปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่ดินนั้นเกิดจากการที่ความต้องการของประชากรมนุษย์เพิ่มมากขึ้น การใช้ประโยชน์ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติจากพื้นดิน ควรจะเป็นการใช้ที่มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนสูงสุด (กระทรวงการต่างประเทศ, 2537)

นอกจากนี้แผนปฏิบัติการ 21 ยังเน้นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ โดยได้เสนอวิธีการที่เหมาะสมในการลดความขัดแย้งจากการใช้ที่ดินว่าควรจะมีการเชื่อมโยงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเข้ากับการคุ้มครองและส่งเสริมความสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อม และจะต้องดำเนินการในเรื่องการจัดการพื้นที่คุ้มครอง ทรัพย์สินส่วนตัว สิทธิของชนพื้นเมือง และชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ในการครอบครองที่ดิน และได้เสนอทางเลือกในการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ควรสนับสนุนรูปแบบดั้งเดิมของการจัดการที่ดินอย่างยั่งยืน และให้การคุ้มครองที่ดินเพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพและผลประโยชน์ทางสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ทั้งยังเสนอให้รัฐบาลแต่ละประเทศกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดิน และควรนำเอาการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบพื้นเมืองและดั้งเดิมที่เหมาะสม การสงวนรักษาที่ดินแบบดั้งเดิม และการเพาะปลูกแบบขั้นบันไดไปใช้ในการจัดการที่ดิน (กระทรวงการต่างประเทศ, 2537)

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพสามารถแบ่งออกได้เป็นมิติทางระบบคิด ระบบคุณค่า และระบบความเชื่อ และองค์ความรู้ที่มีต่อธรรมชาติ ซึ่งระบบคิด ระบบคุณค่า ความเชื่อ และองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นที่มีต่อความหลากหลายทางชีวภาพได้สะท้อนผ่านวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ประเพณี พิธีกรรม และสัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น ความเชื่อของชุมชนในเรื่องที่ดิน น้ำ ป่า มีผีคุ้มครอง ความเชื่อดังกล่าวได้เชื่อมโยงกับองค์ความรู้ในการทำการเกษตรที่ไม่ทำลายป่า เช่น การทำไร่หมุนเวียน ระบบเหมืองฝาย เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันระบบความเชื่อดังกล่าวส่งผลต่อพฤติกรรมของชุมชน เช่น การไม่ใช้ประโยชน์ในป่าศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำสาขานูรี และปัตตานี หรือการไม่ตัดต้นไม้ใหญ่ ไม่ล่าสัตว์ใหญ่ของชาวปกากะญอในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ซึ่งระบบคุณค่า ความเชื่อ ได้แสดงผ่านประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ เช่น การไหว้ผีฝาย พิธีบวชป่า เป็นต้น (กฤษณา, 2540)

ดังนั้นจะเห็นว่าถึงแม้ประเทศไทยจะเป็นประเทศที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง แต่การนำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ไปใช้ประโยชน์อย่างเข้มข้นจนเกินความสามารถที่จะรองรับของทรัพยากรแต่ละประเภท โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรที่ดิน ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่ดินจึงทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากการใช้ประโยชน์ที่ดินในเกษตรกรรมของประชากรส่วนใหญ่เป็นการใช้ที่ดินซึ่งไม่เหมาะสมกับสมรรถนะของที่ดิน ไม่คำนึงถึงหลักการอนุรักษ์ดิน และใช้สารเคมีในปริมาณมากเกินความจำเป็น ทั้งนี้การใช้ที่ดินของประเทศไทยในอดีตไม่มีแบบแผนที่แน่นอน มักจะเป็นการใช้ประโยชน์ตามความต้องการของเกษตรกรมากกว่าการใช้ตามสมรรถนะของที่ดิน (นิพนธ์, 2534) ซึ่งหากรัฐบาลและหน่วยงานที่

เกี่ยวข้องยังไม่ตระหนักถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่ดินอย่างจริงจัง ในอนาคตประเทศไทยอาจไม่เหลือทรัพยากรที่ดินที่มีศักยภาพสำหรับใช้ในการเพาะปลูกอีกเลย

จังหวัดเชียงใหม่ประสบกับปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่ดินมากเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ (สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2545) และอำเภอสะเมิงก็เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ที่มีสภาพพื้นที่เกือบทั้งหมดเป็นภูเขาและที่สูงถึงร้อยละ 80 ของพื้นที่ทั้งหมด (กรมป่าไม้, มปท.) การใช้ที่ดินส่วนใหญ่จึงเป็นการใช้ที่ดินบนพื้นที่สูง ปัญหาที่พบมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับปัญหาของจังหวัดเชียงใหม่ในภาพรวม เนื่องจากอำเภอสะเมิงจัดอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำขานซึ่งเป็นหนึ่งในลุ่มน้ำหลักของกลุ่มน้ำปิง และมีลุ่มน้ำย่อยที่สำคัญหลายลุ่มน้ำ โดยเฉพาะลุ่มน้ำแม่สาวอันเป็นลุ่มน้ำย่อยที่ยังคงมีสภาพทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ที่สุดในลุ่มน้ำขาน ถึงแม้ว่าประชากรในลุ่มน้ำนี้จะประกอบอาชีพเกษตรกรรมถึงร้อยละ 95.74 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดก็ตาม

พื้นที่ลุ่มน้ำแม่สาว ครอบคลุมตำบลแม่สาวและตำบลสะเมิงใต้ มีหมู่บ้านทั้งหมด 9 หมู่บ้าน ได้แก่ ขุนสาว นาแก้ว – ผายอง ท่งยาว แม่ตุงดิง ปางเดิม จัวเต่า งาแมง กองขากน้อย และ แม่สาว ประกอบด้วย 4 กลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ลีซอ คนเมือง และไทลื้อ มีประชากรจำนวน 3,807 คน จำนวน 1,022 ครัวเรือน (สำนักงานเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545) การใช้ประโยชน์ที่ดินส่วนใหญ่เป็นการใช้เพื่อเกษตรกรรม โดยมีรูปแบบการใช้ประโยชน์แตกต่างกันไปในแต่ละหมู่บ้าน

หมู่บ้านงาแมงตั้งอยู่ทางตอนกลางของกลุ่มน้ำแม่สาว อาศัยน้ำแม่สาวเป็นแม่น้ำหลักในการเกษตร ประชากรประกอบด้วยคนเมือง และไทลื้อ มีจำนวนประชากรทั้งหมด 41 ครัวเรือน จำนวน 174 คน ประชากรทั้งหมดประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีขนาดพื้นที่ทำการเกษตรจำนวน 256 ไร่ (สำนักงานเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545) ส่วนหมู่บ้านขุนสาวเป็นหมู่บ้านของชาวปกาเกอญอ ตั้งอยู่ในบริเวณที่ลุ่มน้ำย่อยไหลมารวมกันเป็นน้ำแม่สาวอยู่ทางตอนบนของกลุ่มน้ำ มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีประชากรทั้งหมด 92 ครัวเรือน จำนวน 399 คน ประชากรประกอบอาชีพเกษตรกรรมทั้งหมดมีขนาดพื้นที่ทำการเกษตรจำนวน 300 ไร่ ทั้งสองหมู่บ้านมีสภาพทรัพยากรธรรมชาติที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ จึงเป็นที่น่าสนใจว่า ชุมชนมีการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรที่ดินอย่างไร ทำให้สามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติโดยรวมได้เป็นอย่างดี

1.2 วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาแบบแผนการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรที่ดินของชุมชน
- 2) เพื่อศึกษาถึงการนำทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ นอกจากทรัพยากรที่ดิน ได้แก่ ทรัพยากรน้ำ และป่าไม้ มาใช้ประโยชน์ เพื่อการเกษตรและการดำรงชีพ
- 3) เพื่อศึกษาผลของปัจจัยทางด้านแหล่งน้ำ สภาพภูมิประเทศ การคมนาคม การถือครองที่ดิน ชาติพันธุ์ วัฒนธรรมและประเพณี ที่มีต่อการใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ดินของชุมชน
- 4) เพื่อศึกษาบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้าน ที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรที่ดิน
- 5) เพื่อเป็นแนวทางแก่ผู้ที่สนใจจะศึกษาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนต่อไป

1.3 ประเด็นปัญหา

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ต้องการศึกษาวิธีการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรที่ดิน บทบาทในการจัดการทรัพยากรที่ดินโดยชุมชนที่ก่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และผลของปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการที่มีต่อการใช้ทรัพยากรที่ดินของชุมชน โดยมุ่งศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

- 1) รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน และบทบาทในการจัดการทรัพยากรที่ดินของชุมชนที่ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
- 2) แหล่งน้ำ สภาพภูมิประเทศ การคมนาคม การถือครองที่ดิน ชาติพันธุ์ วัฒนธรรมและประเพณี ที่ต่างกันมีผลทำให้พฤติกรรมใช้ประโยชน์ การจัดการ และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนแตกต่างกัน
- 3) การใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรที่ดินของชุมชน ตลอดจนความเป็นอยู่แบบพึ่งพาอาศัยธรรมชาติทำให้ชุมชนบุกรุกและทำลายพื้นที่ป่าน้อย

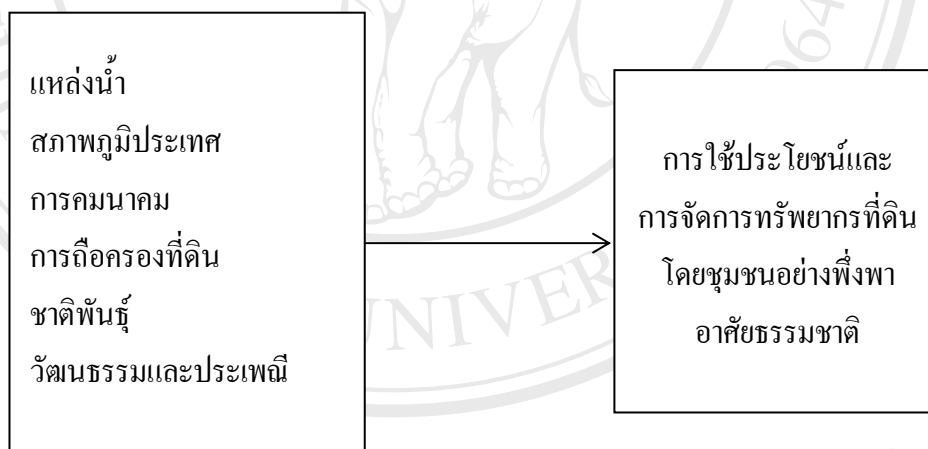
1.4 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาวิจัยในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สาบสามารถศึกษาวิจัยครอบคลุมในหลาย ๆ ประเด็นปัญหา แต่การศึกษาในครั้งนี้มีความจำกัดทางด้านเวลา จึงสามารถศึกษาได้ในบางประเด็นเท่านั้น โดยได้ศึกษาถึงวิธีการใช้และการจัดการทรัพยากรที่ดินของชาวบ้านว่าก่อให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างไร รวมถึงศึกษาผลของปัจจัยทางด้านสภาพภูมิประเทศ ระยะห่างจากตัวเมือง และชาติพันธุ์ว่ามีผลต่อการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านหรือไม่ และอย่างไร ซึ่งได้ศึกษาเฉพาะในพื้นที่หมู่บ้านงาแมง และหมู่บ้านขุนสาบ ตำบลแม่สาบ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจาก ทั้งสองหมู่บ้านมีวิธีการใช้และการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนที่น่าสนใจท่ามกลางสภาพทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ ซึ่งน่าจะเป็นแบบอย่างให้แก่ชุมชนอื่น ๆ ได้ต่อไป

1.5 กรอบแนวความคิดในการวิจัย

ตัวแปรอิสระ

ตัวแปรตาม

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลการศึกษาที่ได้รับเกี่ยวข้องกับรูปแบบการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรที่ดินโดยชุมชน บทบาทของชาวบ้านในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ผลของปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการที่มีต่อการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรของชุมชน และผลที่ได้สามารถนำไปใช้ประโยชน์เป็นข้อมูลพื้นฐานของการศึกษาวิจัยขั้นต่อไป ตลอดจนเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการพัฒนาชุมชนและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่มีลักษณะคล้ายกับทั้งสองหมู่บ้านดังกล่าว